

ANDRIUS MARCINKEVIČIUS

Vilniaus universitetas

LIETUVOS STAČIATIKIŲ BAŽNYČIOS RAIDOS 1918–1939 m. APŽVALGA

Lietuvos stačiatikių vyskupija įkurta 1839 m. Po Pirmojo pasaulinio karo ji nustojo funkcionuoti, nes jos pagrindinis centras liko Vilniuje, kuris buvo lenkų okupuotas. 1923 m. Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybą ir Visuotinį Lietuvos stačiatikių vyskupijos susirinkimą Lietuvos valstybė pripažino Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios organais.

Straipsnyje apžvelgiamas stačiatikių parapijų tinklo reorganizavimo procesas, Stačiatikių Bažnyčios veiklos principai, jos administracinių organų kompetencijos ribos. Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 3-iajame–4-ajame dešimtmetyje ieškojo būdų, kaip pritaikyti tautinėje lietuvių valstybėje ir kartu kaip išsaugoti savo etninę ir konfesinę tapatybę.

Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos stačiatikių vyskupija, kuri buvo įkurta 1839 m., nefunkcionavo, nes daugelis stačiatikių dvasininkų pasitraukė į Sovietų Rusiją, keletas buvo vokiečių išvežti į darbo stovyklas Vokietijoje. Po karo pagrindinė Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios užduotis buvo atkurti jos administracinę sistemą. Šis procesas prasidėjo 1919 m. Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupo Eleferijaus iniciatyva, tačiau greitai buvo komplikuotas dėl išsiplieskusio Lietuvos ir Lenkijos teritorinio konflikto. Nuo 1920 m. demarkacinė linija, žymėjusi laikiną sieną tarp šių valstybių, padalijo Lietuvos stačiatikių vyskupiją į dvi dalis. Jos pagrindinis centras (Vilnius) liko Lenkijos teritorijoje. Arkivyskupas Eleferijus vadovavo Lietuvos stačiatikių bendruomenei reziduodamas Vilniuje, tačiau toks vyskupijos administravimo būdas buvo neefektyvus. 1921 m. laikinojoje Lietuvos sostinėje buvo įsteigta Kauno stačiatikių dvasinė valdyba. Iš pradžių Lietuvos Vyriausybė nepripažino šios valdybos teisinio statuso ir arkivyskupo Eleferijaus nelaikė Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios vadovu. Padėtis pasikeitė 1923 m., kai Lietuvos stačiatikių vyskupijos taryba ir Visuotinis Lietuvos stačiatikių vyskupijos susirinkimas tapo valstybės pripažintais Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios organais. Arkivyskupo Eleferijaus būstinė taip pat įsikūrė Kaune.

Kita svarbi Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios užduotis buvo parapijų tinklo reorganizavimas. Šiuo procesu siekta suvienyti Lietuvos stačiatiki-

kių bendruomenę, atkurti stačiatikių parapijų administracines struktūras ir legalizuoti jų veiklą. 1918–1923 m. Lietuvos stačiatikių parapijos buvo atkuriamos nelegaliai, nes jų šventikai veikė be Lietuvos valdžios įstaigų leidimo. 1920 m. padėtis iš dalies buvo sureguliuota, kai pagal Lietuvos Vyriausybės rezoliuciją buvo įregistruota 10 stačiatikių parapijų. Nepaisydami to, 1921–1939 m. stačiatikiai nelegaliai atkūrė dar 21 parapiją. Šios tuo metu veikė kaip metrikacijos punktai, tačiau joms nebuvo garantuotos visateisių parapijų teisės. Tokios dviprasmiškos situacijos Lietuvos Vyriausybė galutinai nebuvo sureguliovusi. Iš viso 3-iajame–4-ajame dešimtmetyje Lietuvoje veikė 31 stačiatikių parapija ir 50 cerkvių. Šventikų skaičius kasmet svyravo apie 25 asmenis. 1923 m. įvykusio pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, šalies stačiatikių bendruomenei priklausė 22 926 nariai. Jie sudarė 1,13% visų šalies gyventojų. Daugelis stačiatikių buvo rusai (83,7%), stačiatikių lietuvių buvo tik apie 8,1% bendruomenės narių.

Vienas iš pagrindinių Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios tikslų buvo įtvirtinti jos teisinę padėtį ir įforminti jos santykius su Lietuvos Vyriausybe. Abipusius santykius juridškai įformino specialios laikinosios taisyklės, kurios buvo patvirtintos Lietuvos Vyriausybės 1923 m. gegužės 20 d. Šiuo dokumentu Lietuvos Vyriausybė pripažino Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios organizacinę struktūrą, patvirtino jos administracinių organų kompetencijos ribas ir paskyrė etatiniams stačiatikių dvasininkams algas iš valstybės biudžeto. Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia įgijo teisę tvarkytis pagal savo kanonus, taip pat atstovauti savo interesams Lietuvos Respublikos politinėse struktūrose. Vis dėlto Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios veiklos principai liko išsamiai nedeklaruoti. Pvz., santykiai su Maskvos patriarchytu nebuvo aiškiai apibrėžti, o tai inspiravo įvairias spekuliacijas krašto visuomenėje.

Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios pasirinktas politinio prisitaikymo kursas buvo realios padėties įvertinimo rezultatas. Lojalumo demonstravimas sudarė galimybę Lietuvos Stačiatikių Bažnyčiai kovoti dėl savo interesų, todėl ji neatsitiktinai rėmė šalies Vyriausybę tokiu svarbiu klausimu kaip Vilniaus konfliktas. Kartu gyvenimas lietuvių tautinėje valstybėje vertė Lietuvos Stačiatikių Bažnyčią ir stačiatikių bendruomenę taikytis prie tautinės daugumos išpažįtamų idealų. Politiškai stačiatikių dvasininkijai labiau imponavo prezidento A.Smetonos vadovaujamų tautininkų režimas negu Lietuvos krikščionių demokratų partijos vykdyta politika. Tai nulėmė materialinės priežastys. Tautininkų Vyriausybė mokėjo šventikams algas, gražino dalį atimtų cerkvių, teikė finansinę paramą svarbiausioms kulto pastatų statyboms ir pan.

Svarbi to laikotarpio Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios egzistavimo problema buvo kanoninė priklausomybė Maskvos patriarchatui, o tai kenkė jos įvaizdžiui šalies Vyriausybės ir visuomenės akyse. Dažnai ši nuostata buvo siejama ne tik su bažnytiniu, bet ir politiniu pavaldumu Maskvai. Neatsitiktinai Lietuvos krikščionių demokratų Vyriausybės tikslas buvo atskirti Lietuvos Stačiatikių Bažnyčią nuo Maskvos patriarchato. Šis sumanymas nebuvo realizuotas. Atvirkščiai, Lietuvos stačiatikių arkivyskupo Eleferijaus tvirta pozicija dar labiau suartino Lietuvos Stačiatikių Bažnyčią su Maskvos patriarchatu. 1928 m. Maskvos metropolitas Sergijus suteikė Lietuvos Stačiatikių Bažnyčiai plačią autonomiją, o arkivyskupui Eleferijui – metropolito titulą.

3-iajame–4-ajame dešimtmetyje prasidėjo Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios ekonominio silpnėjimo laikotarpis, sąlygotas šalies politinės santvarkos ir ekonominės struktūros pokyčių. Nekilnojamas turtas, kuris Rusijos imperijos valdymo laikais buvo konfiskuotas iš Lietuvos Katalikų Bažnyčios, miestų valdybų, 1831 ir 1863 m. sukilimų dalyvių, privačių asmenų ir perduotas Lietuvos Stačiatikių Bažnyčiai, nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo grąžinamas buvusiems savininkams ir jų įpėdinams. Didžioji dalis nekilnojamojo turto (stačiatikių cerkvės, parapijų mokyklos, šventikų namai, ūkiniai pastatai, malūnai ir t.t.) nuosavybės, priklausiusios Lietuvos Stačiatikių Bažnyčiai, buvo paimta ir išdalyta Lietuvos visuomeninėms ir privačioms įstaigoms, naujakuriams ir kariuomenės savanoriams. Iš stačiatikių atimtos cerkvės buvo perduodamos katalikų parapijoms, paverčiamos civilinės paskirties pastatais arba nugriaunamos.

Remiantis 1922 m. Žemės reformos įstatymu, buvo panaikinta Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios žemėvalda. Lietuvos valstybės nuosavybėn iš stačiatikių parapijų buvo perimta mažiausiai 1500 ha žemės. Žemė, kuri buvo įsigyta legaliai ir neviršijo nustatytos 80 ha normos, buvo palikta Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios dispozicijoje. Pagal 1922–1929 m. Žemės reformos valdybos nutarimus žemė buvo atimta iš 36 stačiatikių cerkvių ir 3 vienuolynų. Nors 1922 m. Žemės reformos įstatymas leido visų tikybų Bažnyčioms įsigyti žemės, Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia neturėjo teisės pasinaudoti tokia galimybe, nes į žemės nuosavybę galėjo pretenduoti parapijos, turėjusios ne mažiau kaip 2000 narių. Išskyrus Kauno stačiatikių parapiją, kitų gausumas buvo nepakankamas.

Taigi Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia buvo palikta be pragyvenimo šaltinių. Lietuvos Vyriausybė užtikrino tikrai minimalius jos finansinius poreikius. Ji paskyrė algas iš valstybės biudžeto stačiatikių šventikams ir Stačiatikių Bažnyčios administracinių organų nariams, taip pat finansavo tokius projektus kaip Kauno stačiatikių Teologijos kursai (1930–1932) ir

Kauno stačiatikių katedros statyba (1933–1935) ir kt. Stačiatikių dvasininkija buvo priversta ieškoti papildomų finansinių šaltinių (pvz., tikybos dėstymas įvairaus lygio mokyklose).

Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios materialinė padėtis labai priklausė nuo santykių su Lietuvos Katalikų Bažnyčia. Šie santykiai tuo laikotarpiu išliko komplikuoti dėl abipusės opozicijos, kurią XIX a. inspiravo Rusijos imperijos vyriausybės politika. Nepriklausomoje Lietuvoje Katalikų Bažnyčia politiniu požiūriu įgijo pranašumą Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu. Daugelį valstybės reformų, dariusių įtaką Stačiatikių Bažnyčios padėčiai, vykdė katalikų dvasininkijos atstovai, aktyviai dalyvavę politikoje. Lietuvos Katalikų Bažnyčia, padedama šalies Vyriausybės, atgavo didelį dalį nekilnojamojo turto, kurį buvo praradusi Rusijos imperijos valdymo laikotarpiu. Ji laikėsi kategoriškos pozicijos, kad neįmanomi jokie kompromisai su Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia dėl turto. Kita vertus, pastarosios siekis būtinai išsaugoti iš katalikų konfiskuotą nuosavybę buvo papildoma priežastis, komplikavusi abiejų Bažnyčių santykius.

Įtampą didino Lietuvos Katalikų Bažnyčios pastangos atversti stačiatikių bendruomenės narius į katalikų tikėjimą. Tiesa, konvertitų skaičius santykiškai buvo nedidelis (įvairiais duomenimis, nuo 600 iki 1000 asmenų). Kita vertus, Lietuvos stačiatikių dvasininkija taip pat pakurstydavo santykių su Lietuvos Katalikų Bažnyčia komplikacijas, bandydama „atversti į tikrąjį tikėjimą“ patiklius katalikų bendruomenės narius. Tai rodo, kad tuo metu būta trukdžių tolerantiškam abiejų Bažnyčių sambūviui.

Visi išvardyti aspektai lėmė 3-iojo–4-ojo dešimtmečio Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios padėtį, skatino stačiatikius ieškoti būdų, kaip pritapti tautinėje lietuvių valstybėje ir saugoti savo etninę ir konfesinę tapatybę. Tai buvo nepažintos patirties Lietuvos Stačiatikių Bažnyčios raidoje perėmimo laikotarpis.

Įteikta 2003 m. rugpjūčio mėn.

A REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF THE ORTHODOX CHURCH
IN LITHUANIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Andrius Marcinkevičius

Summary

After World War I one of the principal tasks of the Orthodox Church in Lithuania was the re-establishment of its administration. The administrative bodies, including 31 parishes, were re-established in 1918–1939. In the census the Orthodox community in Lithuania had 22,926 members, comprising 1.13% of the state's population. Most of them were Russians (83.7%).

Another important task for the Orthodox Church in Lithuania was the establishment of its legal position and of formal relations with the Lithuanian Government. These relations were determined by special temporary rules, which the Lithuanian Government approved by a resolution on 20 May 1923. The Government by this document recognized the organizational structure of the Orthodox Church in Lithuania, set the limits of competence of its administrative bodies, and assigned salaries for Orthodox priests from the State budget. The Orthodox Church in Lithuania acquired the right to settle its affairs according to its own canons and to represent its interests in the political structures of the Lithuanian Republic.

Another noticeable problem which hindered the image of the Orthodox Church in Lithuania for the Lithuanian authorities and public was its canonical subordination to the Moscow Patriarchate, which quite often also involved political subordination to Moscow.

The economic decline of the Lithuanian Orthodox Church also started in the period between the two world wars and was determined by the changes in the political system and economic structure of the country. The state appropriated a large share of the real estate owned by the Orthodox Church in Lithuania and distributed some of it to public and private institutions in Lithuania. Orthodox church buildings taken from the Orthodox believers were transferred to Catholic parishes, turned into civil use buildings, or ruined. The land tenure of the Orthodox Church in Lithuania was canceled by the Land Reform Law in 1922. The State took over at least 1,500 ha of land from Orthodox parishes, forcing the Orthodox clergy to search for additional financial resources such as religious teaching in schools.

Relations between the Orthodox Church and the Catholic Church in Lithuania remained complicated due to the mutual opposition that was inspired by the government policy of the Russian Empire in the 19th century and matters dealing with real estate. The Catholic Church regained a greater part of the land that it had lost in the times of the Russian Empire. The efforts of the Orthodox Church to keep the property which had been confiscated from the Catholics by any means was another reason making the relations between the churches more complicated.